

Van veulen tot knol. Paarden in de Vlaamse dialecten ⁽¹⁾

Veronique De Tier

Inleiding

Aflevering *Paard 1* van het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (2003) behandelt ongeveer driehonderd begrippen in verband met het paard in het algemeen: geslacht en leeftijd, de diverse vachtkenmerken, de lichaamsdelen, de eigenschappen in verband met lichaamsbouw, houding en karakter, de voortplanting, de ziekten en algemeenheden in verband met de behandeling en verzorging. De tweede aflevering die in 2006 verschijnt, zal het paard als trekdiër behandelen met de woordenschat i.v.m. het mennen en het paardentuig. In wat volgt bespreken we enkele benamingen voor het paard, de hengst, de merrie, het veulen en het oude paard.

Paarden

Het paard is al heel vroeg door de mens getemd om als rij- en trekdiër gebruikt te worden. De wetenschappelijke naam is *Equus caballus*, maar ons woord *paard* heeft met deze Latijnse naam etymologisch weinig te maken. Het kaartbeeld voor ons taalgebied levert overal paard op, hoewel er wel verschil in uitspraak is: *paert*, *pèert*, *pèèrt*, *pièè(r)t*, *pieèrt*, enz. Honderden opgaven hebben we voor paard, maar het levert geen gevarieerd kaartbeeld op. Dat hoeft niet te verbazen; het is een algemene benaming en ook voor andere dieren zoals koeien, geiten, schapen, enz. geldt dat er op het vlak van de benoeming nauwelijks woordvariatie is. Er bestaan in de ons omringende talen wel wat verschillende benamingen; het Duits kent *Pferd*, het Engels *horse*, het Deens *hest*, Frans, Italiaans en Spaans hebben resp. *cheval*, *cavallo* en *caballo*. Het tweede element uit *Equus caballus* is in deze laatste woorden duidelijk te herkennen.

Vroeger, rond 1200, was ook de benaming *hors* bekend in onze streken, te vergelijken met het Engelse *horse*. Het woord is in het Nederlands verdwenen, maar later wel via het Duits teruggeleend in de vorm *ros*, voor een 'trots, edel paard', zoals bijvoorbeeld in het Ros Beiaard. In het Middelnederlands was een *ros* een oorlogspaard. (*H*)*ors* is wel nog te vinden in plaatsnamen. *Ursel* bijvoorbeeld is eigenlijk (*h*)*ors* + *lo*, dat 'bos' betekent. En ook *Oostkamp*, dat oorspronkelijk *orskamp* was, verbergt het woord (*h*)*ors*. Toen mensen het woord *hors* niet meer herkenden, hebben ze het volksetymologisch verbasterd tot *Oostkamp*, omdat het ten zuidoosten van Brugge ligt.

(1) Dit artikel is grotendeels gebaseerd op een lezing gehouden op de presentatie van de aflevering *Paard 1* op 12 december 2003. Deze gegevens zijn eerder al gedeeltelijk in iets gewijzigde vorm gepubliceerd in *WVD-Contact* (2003), met als titel: *Luifers, pijfers en pieten: paarden in de Vlaamse dialecten*, pp. 8-20.

Ons woord *paard* is uit het Middellatijn geleend, uit *paraveredus*, van *para* 'bij, naast' en *veredus* 'postpaard'; het was oorspronkelijk dus een extra postpaard. In het Nederlands werd met *paard* een rijpaard of trekpaard bedoeld, in tegenstelling tot het ridderpaard *hors*.

Mannelijke en vrouwelijke paarden krijgen uiteraard andere namen. Als onderscheidingen van belang zijn voor de mens, dan drukt hij die ook uit in zijn woordenschat. Huisdieren zijn of waren van economisch belang voor de mens en geslacht en leeftijd spelen daarin een belangrijke rol. Daarom bestaan er vaak aparte benamingen voor dieren van een bepaalde leeftijd of van een bepaald geslacht en dat geldt ook voor paarden. In het Nederlands heet het mannelijke paard *hengst*, de gesneden hengst *ruin*, het vrouwelijke paard *merrie* en een jong paard *veulen*; zeer oud en inheems zijn de woorden *hengst*, *veulen* en *merrie*, iets jonger is *ruin*. In de dialecten zijn er nog andere benamingen in gebruik - een aantal ervan bekijken we in dit artikel.

1. De mannelijke helft van de familie

Bij de 'mannelijke' paarden hebben we niet alleen de hengst, maar ook nog de ruin, de klophengst en de dekhengst.

De hengst

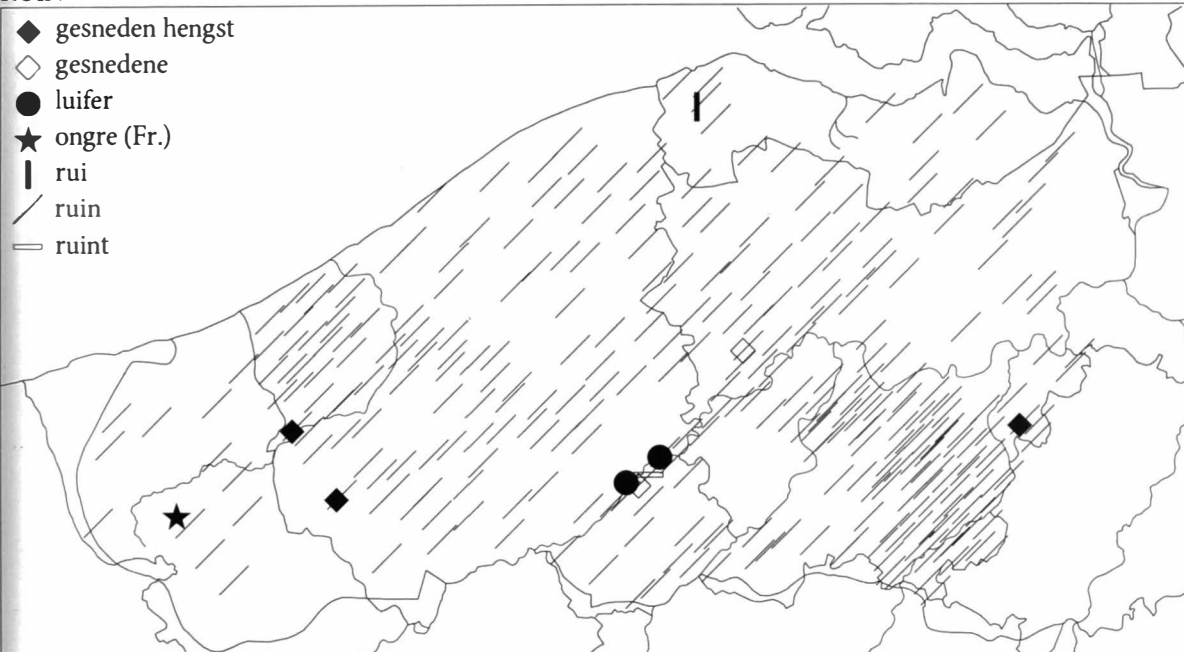
Een mannelijk paard heet in ons taalgebied overal *hengst*, maar er is wel enige klankvariatie (wegval *h*-, klinkervariatie: *i/ie/e* of de eindcluster *-ngst* die soms *-nst* wordt). Het Middelnederlands kent *henxt* en *heinst*. De Vries en de Tollenaere vermelden dat het afgeleid is van **Xangista*, een woord dat blijkbaar met een Indogermaans *to*-suffix is gevormd bij **Xanga*, dat 'omheining' betekent. De oudste betekenis zou dus zijn 'paard dat binnen de omheining gehouden wordt'. Deze betekenisontwikkeling heeft zich bijvoorbeeld ook bij het Franse *éta-lon* voorgedaan. Dat is afgeleid van het Frankische *stallo* bij **stall*'stal'. Deze woorden moeten dus ontstaan zijn in de tijd dat paarden huisdieren zijn geworden.

Nochtans heeft *hengst* in de verschillende Germaanse talen niet overal dezelfde betekenis. *Hengst* kan zowel ruin, paard in het algemeen en ongesneden mannelijk paard betekenen. In het Nederlands kennen we alleen de laatste betekenis, maar in het Deens bijvoorbeeld is *hest* een paard in het algemeen.

De ruin

De benamingen voor een gesneden hengst leveren in het Nederlandse taalgebied geen variatie op: vrijwel overal is het woord *ruin* in gebruik met de gebruikelijke variatie van *uu/ui/oe* (*ruun*, *ruin*, *roen*). Alleen in

RUIN

het uiterste zuidoosten van Limburg is door het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* een paar keer het Duitse *wallach* opgetekend. *Ruin* (in het Middelnederlands *ruun*, *rune*) is wellicht verwant met het Letse *runit* dat 'castreren' betekent; het kan verwant zijn met *rooi-en* 'ontwortelen, afrukken, afsnijden'. Het werkwoord *ruinen* hebben we in deze betekenis genoteerd in Tiegem en in Kaster.

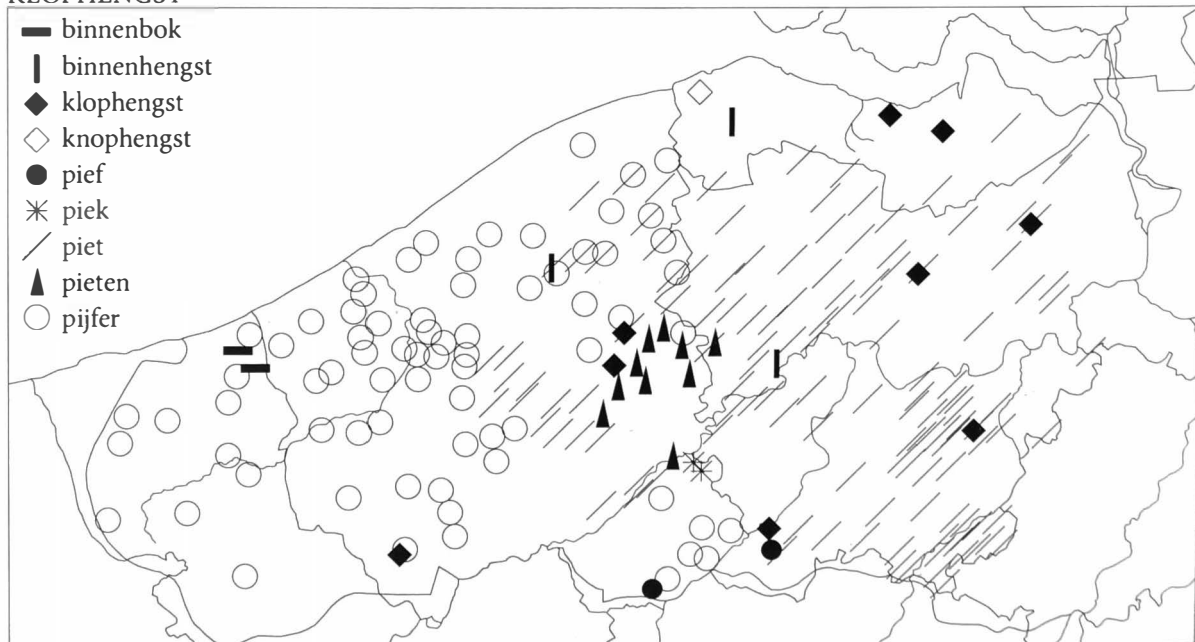
Sporadisch komen een paar andere termen voor, zoals het algemene *gesnedene* of *gesneden hengst*. In Frans-Vlaanderen is één keer het Franse woord *ongre* opgegeven, dat we als eigenaam voor de ruïn ook optekenden in Kooigem. *Rui* en *ruint* scoren elk één keer en in oudere vragenlijsten (ZND) treffen we voor Frans-Vlaanderen enkele keren *ruinpaard* aan. Het meest in het oog springende afwijkende woord in het Vlaamse gebied is *luifer*, dat we hebben opgetekend voor Bavikhove en Wielsbeke. Het WNT en een aantal dialectwoordenboeken kennen het woord *luifer* in een afwijkende betekenis, meestal 'schelm, deugniet' of zoiets. Kiliaan noteert wel *loyffer* als verouderd woord in Vlaanderen voor het gesneden paard. In het Middelnederlands (16de eeuw, bij De Dene) komt *gelufert* in de betekenis 'gesneden' nog voor, zo blijkt uit een citaat bij De Bo. Het WNT meent dat dit *loifere* van Kiliaan en dit *gelufert* niet van elkaar gescheiden kunnen worden, al is de *oi* naast de *u*, die ook in West-Vlaams *lufere* voorkomt, opmerkelijk. Debrabandere kent het woord in de betekenis 'schurk, schoft' en denkt dat de pejoratieve betekenis 'schoft' uit de betekenis 'gelubd, gecastreerd' kan worden afgeleid. *Lufere* beschouwt hij als een frequentativum van *lubben*.

De klophengst

Bij sommige mannelijke paarden zijn een of twee teelballen niet in de balzak gezonken. Zo'n hengst wordt een *klophengst* genoemd. Niet alle klophengsten zijn onvruchtbaar, maar toch is het beter om een klophengst niet voor de kweek te gebruiken, omdat de kwaal erfelijk is. Door het verbrijzelen van de eventueel wel ingedaalde teelbal met een houten hamer wordt de klophengst ongeschikt gemaakt om ermee te kweken.

Klophengst komt verspreid voor in het taalgebied. Het woord verwijst naar de manier waarop een dergelijke hengst gecastreerd wordt. Dat geldt ook voor *klaphengst*, dat in Brabant een paar keer is geattesteerd en ook in het noorden, o.a. in Groningen, gebruikt wordt. *Klappen* verwijst net als *kloppen* naar 'een klap of slag geven, kloppen, slaan'. In Cadzand is *knophengst* opgegeven, een woord dat ook in het *Woordenboek der Zeeuwsche Dialecten* staat voor West-Zeeuws-Vlaanderen en voor Walcheren, naast *klophengst*. In Zeeland komen beide vormen dus voor. Waarom *klophengst* en *knophengst* naast elkaar? Misschien werden de teelballen niet verbrijzeld met een houten hamer, maar gebruikte men een methode waarbij men de teelballen afknoopte. Onze informant uit Doornkerke geeft *afknopen* op voor een methode van castreren waarbij de pezen opgespannen worden met klemmen zodat de teelballen afsterven. Of misschien gaat het om een gewone wisseling van *n* en *l*, die worden immers wel eens vaker met elkaar verwisseld, zoals bijvoorbeeld in *sneutel* en *sleutel*.

KLOPHENGST

Minder 'pijnlijke' namen zijn *binnenbok*, *binnenhengst* en *binnenpiet*: die komen her en der verspreid voor in het Vlaamse, Brabantse en Limburgse gebied. Het benoemingsmotief is duidelijk: de teelballen of een ervan daalt niet in, blijft dus gewoon "binnen" in het lichaam.

De kaart laat zien dat de meest voorkomende benamingen in het Vlaamse taalgebied *pijfer* (*piefer*) en *piet* zijn. De eerste komt voor in Frans- en West-Vlaanderen, de laatste in Oost-Vlaanderen, in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen en toch ook wel in het oostelijke gedeelte van West-Vlaanderen. Ertussen zit ook nog een gebied met *pieten*. *Piet* is ook de meest voorkomende benaming in het Brabantse en Limburgse gebied. Het WNT kent *pijfer* als 'schelm, deugniet'. Ook Debrabandere noemt in zijn *West-Vlaams Etymologisch Woordenboek* naast 'klophengst' nog de betekenissen 'impotent varken, impotente man, ziekelijk en zwak mannetje, tener kindje'. Volgens het WNT is de oorsprong van *pijfer* onbekend. Debrabandere denkt dat het misschien van het Middelfranse *piffre* of het middelhogeduits *phifer* met de betekenis 'fluitspeler' komt. De betekenis van zwakheid kan voortkomen uit die van 'fluiten, piepen, zacht spreken', zoals ook in het Nederduitse *piepeln* 'zwak zijn, zacht spreken, met zwakke stem spreken'. Een andere verklaring die we bij Debrabandere aantreffen is de 'fluit'-betekenis van hierboven te zien als een pars pro toto, deel voor het geheel. Zijn redenering hangt samen met het andere woord dat ook door De Bo wordt opgegeven voor de klophengst, nl. *piet*. *Piet* is niet alleen een persoonsnaam, maar betekent ook 'penis'. Het is bekend dat *fluit* ook een volks woord is voor penis. Het Franse etymologische woordenboek (FEW) wijst deze verklaring af - zo zegt Debrabandere - en gaat uit van het Oudfranse *pifle* 'schrokker', Middelfranse *piffre* dat 'man van wie de teelballen in de buik steken' betekent. *Pif* komt blijkbaar ook voor in de Waalse dialecten: in Nijvel en La Louvière betekent het 'impotent dier', in St.-Pol wordt *pif* gebruikt voor een varken of kalf met één testikel. Volgens dit etymologische woordenboek zou het woord teruggaan op een klankexpressief element **biff* dat oorspronkelijk 'lichte gestreepte stof' betekende en later evolueerde naar 'minderwaardige stof'.

Ook voor de oostelijkere benaming *piet* wordt weinig verklaring gegeven, die voor ons van belang kan zijn. In het WNT is het woord met de betekenis 'klophengst' opgenomen als een afgeleide betekenis van de persoonsnaam. Debrabandere denkt dat *piet* als benaming voor 'penis' hier een rol speelt. Namen voor geslachtsdelen worden nogal eens pejoratief en geringschattend gebruikt - denk maar aan allerlei scheldwoorden - en kunnen dus ook van toepassing zijn op gecasteerde dieren, die dan als minderwaardige soort worden beschouwd. Het woord *piet* in de betekenis 'penis' vertoont - nog

altijd volgens Debrabandere - misschien verband met het Middelnederlandse *pede* 'stok', zoals ook *roede* zowel 'stok' als 'penis' kan betekenen. Maar het WNT houdt het bij een afleiding van de persoonsnaam en we weten dat namen als *Piet* en *Jan* gemakkelijk worden gebruikt in bv. scheldwoorden, enz. Denken we maar aan *Piet Snot*, *Pietje precies*, e.d. *Pieten* is een augmentatief (dat is eigenlijk een versterkende, vergrotende vleivorm); het toevoegen van *-en* bij mannennamen is heel gewoon: denken we maar aan namen als *Nesten*, *Berten*, *Dreten*, *Koben*, etc.

Tussen de *piefers* en de *pieten* vinden we nog wat mengvormen, met als gevolg wat verbasteringen, tussenvormen tussen *piet* en *pijfer/piefer* of vervormingen. Zo hebben we op de grens tussen Oost- en West-Vlaanderen vormen als *fiefel* en *fiefer*, ook *liefer* (misschien heeft de term *luifer* die we eerder bespraken hier wel mee te maken?), maar ook *pief*, *piek*, *piffer* en *pijver*. Aan variatie geen gebrek in de overgangszone.

De dekhengst

De dekhengst levert voorspelbare woorden op: samenstellingen waarbij het eerste gedeelte de daad beschrijft zoals in *dekhengst* (het frequentst voorkomende woord), maar ook *dekker*, *dekpaard*, *rijhengst* en *springhengst*. *Ree* in *reehengst* verwijst naar de *ree*, de ronde die de hengstenhouder langs de verschillende boerderijen maakt met een dekhengst. Een aantal woorden, zoals *kweekhengst*, verwijst naar het fokken of kweken, net zoals dat bij de fokmerrie het geval zal zijn. En dat brengt ons bij de vrouwelijke kant van de familie.

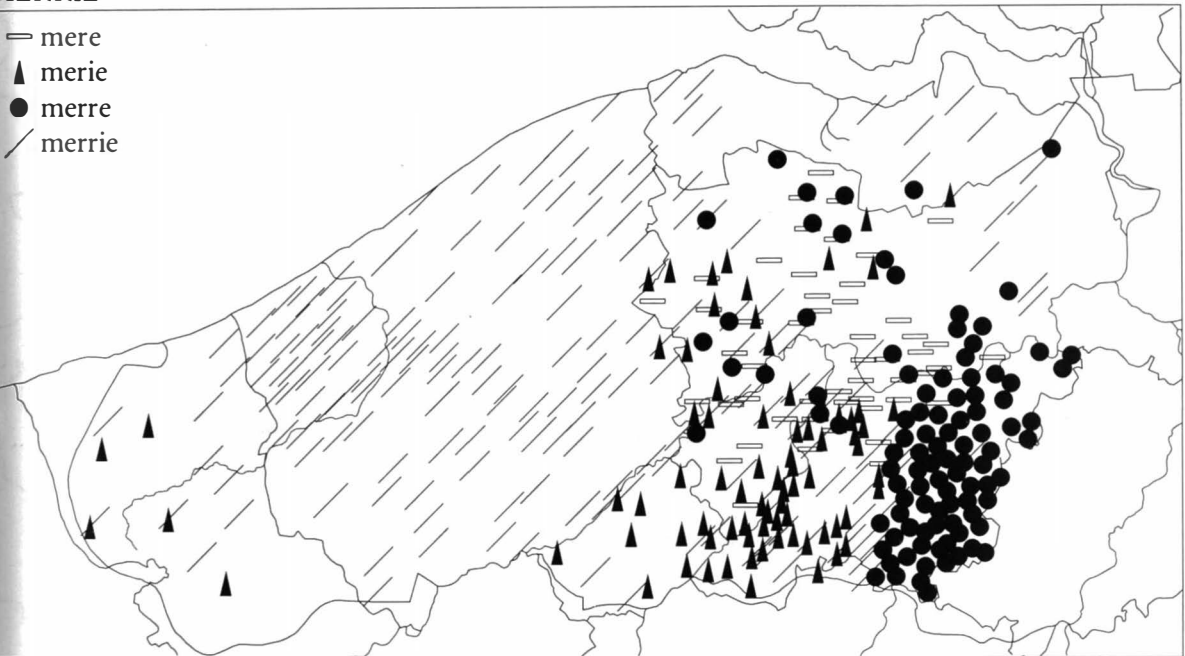
2. De vrouwelijke helft van de familie

De merrie

De kaart van *merrie* vertoont meer variatie dan de kaart van *hengst*, maar het zijn woorden die etymologisch zeer sterk samenhangen. Wij hebben op de kaart een onderscheid gemaakt tussen *merrie* en *merie*, *meer* en *merre*. Als we een kaart van het hele Nederlandse taalgebied bekijken, dan kunnen we grofweg stellen dat de vormen die in de tweede lettergreep een *-ie* of *-je* hebben westelijker zijn dan die zonder *-ie*. Het WNT noemt *mere* en *merrie* en vergelijkt het naast elkaar bestaan van deze vormen met vormen als het Middelnederlandse *eren* en *eriën*. In *merie*, dat eigenlijk *mer-i-je* is, is de *j* bewaard gebleven en daarvoor is de overgangsklinker *i* ontstaan. In *merrie* is, evenals in *berrie* naast *berie*, de eerste lettergreep aanvankelijk gesloten gebleven: *merrie* is ontstaan uit *merr-i-je*, dat zelf uit *mer-je* is geëvolueerd. De etymologie van *merrie* zoeken we in het Germaanse **marXiô(n)*, een vrouwelijke vorm bij **marXa*, dat 'paard' betekende.

MERRIE

- mere
- ▲ merie
- merre
- / merrie

We vinden het o.a. nog terug in *maarschalk*, waarin *maar* dus een oud woord is voor paard. Het betekende oorspronkelijk 'stalknecht, hoefsmid' en evolueerde later naar 'hoog ambtenaar'. Merrie in *nachtmerrie*, heeft daarentegen - maar dat is al vrij bekend - helemaal niets met het dier te maken. Dit *merrie* is een verbastering van het Middelnederlandse *mare* met de betekenis 'nachtelijke kwelgeest'.

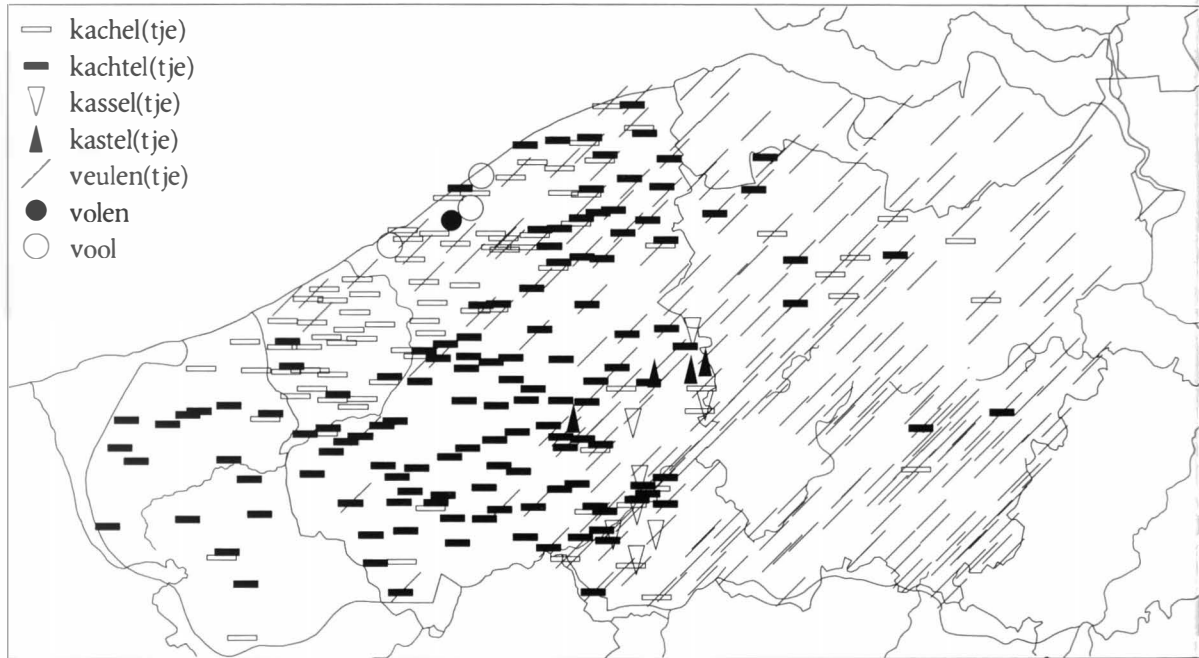
De fokmerrie

De fokmerrie levert geen spectaculaire woordenschat op: samenstellingen met *kweken* en *fokken* of met een woord voor veulen als eerste lid: *kachel*, *kachtel* en *veulen*. En daarmee zijn we dan ook bij het veulen terechtgekomen: daar valt wel het een en ander over te vertellen.

3. Het kroost: het veulen

Het veulen wordt in ons onderzoeksgebied niet alleen *veulen* genoemd; we noteerden ook *kachel*, *kachtel*, *volen*, *vool* en nog wat andere benamingen. De benaming *kachel* is bekend uit het Zeeuwse sijbbolet *kiek*, *kiek*, *een kacheltje op den diek*. Nochtans merken we daar op deze kaart niet zo veel van wat Zeeuws-Vlaanderen betreft. De kacheltjes zitten hier wel in West- en Frans-Vlaanderen. Zeeuws-Vlaanderen heeft alleen maar *veulen*, maar Zeeland is natuurlijk meer dan Zeeuws-Vlaanderen en op de overzichtskaart van het hele gebied vinden we *kacheltjes* waar ze volgens Nederlanders thuishoren: in Walcheren, in Noord- en Zuid-Beveland, en ook in Schouwen-Duiveland.

VEULEN

Op de WVD-kaart is de grote verdeling duidelijk: in het westen *kachel* en *kachtel* en in het oosten *veulen*. In de Belgische kuststrook zien we nog enkele keren *volen* en *vool*, en in het zuidoosten van West-Vlaanderen *kassel* en *kastel*.

Dat *veulen*, *veul*, *volen* en *vool* verwante vormen zijn, behoeft niet veel uitleg: *veulen* en *volen* kwamen in het Middelnederlands al voor. Volgens De Vries-De Tollenaere gaat het hier om een afleiding met het achtervoegsel *-ina* bij het Gotische *fula*, dat te vergelijken is met het Griekse *pōlos* 'veulen' dat men verder in verband brengt met het Latijnse *pullus* 'jong dier'. Het achtervoegsel *-ina* heeft ook meege-speeld in de vorming van *zwijsn* en *varken* - het heeft de betekenis 'behorend bij'. Anderen, zoals het WNT, zien in *-in* een verkleinings-suffix. Het oorspronkelijke *vool* of *veul* kreeg de verkleiningsuitgang *-in*, die daarna verdoefte. Het WNT verklaart ook de *-en* in *kuiken* en *varken* op deze manier. De vorm zonder verkleinings- of andere uitgang (*vool*, *veul*) komt volgens het WNT gewestelijk nog voor - en dat blijkt ook in ons gebied te kloppen, we hebben zowel *vool* als *veul* opgetekend. We zien op de WVD-kaart dat *veulen* inderdaad de overwegende vorm is, en dat *vool* en *volen* slechts in een beperkt gebied voorkomen. Als we echter weer naar een overzichtskaart van het hele Nederlandstalige gebied kijken dan zien we dat in het noorden van Nederland (Friesland en Groningen, o.a.) *fool* en *vool* de dominante vormen zijn. En als we naar het zuiden afzakken, zien we

ze weer opduiken in Tholen en nog zuidelijker in het midden van het kustgebied in West-Vlaanderen. We kunnen *vool* en *volen* beschouwen als relictvormen van een gebied dat vroeger de hele kustzone besloeg. Een ander voorbeeld van een dergelijk relict vinden we o.a. bij *sleutel/sloter*. In West-Vlaanderen en Zeeland komen deze *oo*-vormen nog geregeld voor. Ook bij *zeug* treffen we in Zeeland hier en daar nog *zog* aan.

Van *kachel* en *kachtel* weten we ondertussen waar die te vinden zijn. *Kachtel* is afgeleid van het Middellatijnse *capitale*, dat 'veekudde, stuk vee' betekent, maar in een afgeleide betekenis ook wordt toegepast op het jong van een merrie. Van datzelfde *capitale* is o.a. ook het Middelnederlandse *cateel*, *cateil* 'vee' afkomstig dat naast 'vee' ook 'jong paard' kon betekenen volgens een aantekening in het *Livre des Mestiers*. Blijkbaar geldt dat ook voor het Engelse *cattle* 'vee'. Volgens de Vries-de Tollenaere is uit het Middellatijnse *capitale* het Oudfranse *chaptel* ontstaan, dat in het Picardisch als *capitel* bestaat. Dat ging over in een niet geattesteerde vorm *kaftel*, die vervolgens *kachtel* werd in het Middelnederlands. *Kachel* is een geassimileerde vorm van *kachtel*.

Wat opvalt, is dat *kachel*-vormen en *veulen*-vormen wel eens allebei gebruikt worden in een zelfde plaats. Wellicht was het vroeger van vrij groot belang te weten hoe oud het paard precies was en daarvan vinden we nog enkele sporen. Het is echter niet mogelijk om deze kleine verschillen op een algemene kaart aan te duiden. Om een voorbeeld te geven hoe ingewikkeld het kan zijn, volgt hieronder een stuk uit een citaat van het WNT: "In West-Vlaanderen is het algemene woord kach(t)el; te Stene is een kachel nooit ouder dan 1 j. en een vol van 1 tot 2 j. (...) Te Stalhille en te Zevekote is een kachel nooit meer dan 1 j., een vol van 1 j. tot 18 m. Te Zandvoorde is een kachel van 1 tot 3 m. oud en een vol van 3 m. tot 1 j. Te Klemskerke gaat een kachel tot 16 m., van 16 m. tot 2 j. is het een vol of achttienmaander. Te Oudenburg is een vol ± 1 j. oud, maar een kachtel als het dier nog zoogt." Het onderscheid bestaat nu nog, maar is misschien niet zo duidelijk meer als toen.

Ook opvallend zijn de vrijwel verdwenen woorden *vilke* en *vulke*. Wij hebben ze niet meer opgetekend voor veulen in het algemeen, maar ze werden wel een paar keer opgegeven voor merrieveulen. Pijnenburg vermoedt dat deze *-ke*-uitgang een oorspronkelijke verkleiningsuitgang is. Hij ziet diezelfde verkleiningsuitgang ook in varken⁽²⁾, trouwens *-kin* is naast *-sin* en *-in* een mogelijke verkleiningsuitgang. *Veul* werd dus *veulkin*, en later *veulke*. De *i* is dan een ontroonde vorm en die hebben we in Frans-Vlaanderen en het oosten van West-Vlaanderen nog enkele keren aangetroffen.

(2) Het WNT gaat voor varken uit van een verkleiningsuitgang *-en*, zoals hoger in de tekst al werd gezegd.

4. Opa's en oma's

Oude, versleten paarden krijgen heel veel verschillende benamingen. In het woordenboek is het lemma meer dan vier bladzijden lang. Alles bespreken zou ons te ver leiden, maar ik wil toch even de aandacht vestigen op enkele in het oog springende benamingen. In eerste instantie is er een aantal woorden dat vrij vaak voorkomt: *brok*, *djak*, *djook*, *doodsmijter*, *kaguil*, *kajuut-kajute*, *knol*, *kute*, *ju*, *juuj*, *tjuuk*, *tuik* (of *tuuk*), al dan niet met oud ervoor, naast natuurlijk ook het gewonere *oude beest*, *oud beest* en *oud* (*versleten*) *paard*, of andere, sprekendere, synoniemen van oud zoals *afgeleefd*, *afgeteugeld*, *afgeketst* en *afgedjakt*.

Er is veel variatie, maar blijkbaar zijn er toch ook wel gelijkenissen: Jan Berns besprak in een artikel vooral de vormen *juut-kajuut*, *juuk-kajuuk*, *ruin-karuin* en *bal-kabal*. In het WVD-gebied zijn vormen met een *ka-* vrij sterk vertegenwoordigd. In de vakliteratuur staat deze *ka-* als een pejoratief voorvoegsel bekend. Jan Berns vond in een vragenlijst het woord *kavalje* en ging er vanuit dat dit gewoon een afleiding was van *caballus*, *cavallo*. Toen hij echter meer materiaal te zien kreeg, zag hij dat die *ka-* toch wel eens dat negatieve voorvoegsel kon zijn, want naast *kavalje* kwamen in het materiaal ook woordparen voor met als minimale verschil dat *ka-*voorvoegsel. Als we het simplex van deze *ka-*woorden reconstrueren, dan is te zien dat het vaak oude woorden zijn voor paard of merrie. Denken we bijv. aan *guil*. Ook in het Hoogduits bestond *gaul* al. Er is zelfs een zegswijze bekend: *gorre om guil* 'gelijk voor gelijk'. Wij hebben in ons gebied geen *gorre* gevonden, wel een *gerre*.

Sommige benamingen lijken wel op de roepwoorden of bevelen die men paarden geeft. Een *oude tuuke* bijvoorbeeld, doet ons denken aan *tuk* of *tuuk*, dat gebruikt wordt om een paard naar links of rechts te laten gaan. *Tuuk* of *tuik* is mogelijk verwant met *tokken*, dat 'trekken' betekent, en dat in verband te brengen is met de korte rukken die de voerman aan het koord geeft om een paard naar links of rechts te doen gaan. Hetzelfde geldt voor *oude ju* of *oude juuj*. *Ju* wordt gebruikt om een paard aan te porren.

Sommige benamingen worden in de gewone mensenwereld ook gebruikt om allerlei personen met negatieve karaktereigenschappen te beschrijven. Zo herkennen we *djool*, *geit*, *kreng*, *kute*, *djoos*, *duts*, *rutte*, *prij*, *ros*, *nietwaard* of *scharminkel*. Een groot gedeelte van deze benamingen vinden we in de nieuwe aflevering van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten *Karakter* (2005) voor allerlei, vooral negatief geladen, begrippen. *Brijs* of *brijze* is er ook zo eentje. Het is afgeleid van het werkwoord *brijzen*, maar het woord is nog nauwelijks in gebruik. Volgens De Bo betekent het 'waardeloos ding, vod'.

Wij hebben het opgetekend in Tielt. Een *brak* is volgens het WNT iemand die een ongeregeld, los, vrolijk leven leidt, maar ook wel bekend in de betekenis 'man van slecht gedrag' of andere minder gunstige betekenissen. Het zou eventueel ook een verkorte vorm kunnen zijn van *barak* dat we eveneens voor 'oud paard' hebben opgetekend. Een *barak* is immers een bouwvallig huis of iets in die aard.

Ook *knol* mag niet ontbreken in het lijstje. *Knol* was in oorsprong wellicht een min of meer ronde klomp of kluit. Volgens het WNT verbindt zich aan deze of aan daaruit voortgekomen betekenissen gemakkelijk het begrip van geringe waarde of waardeloosheid. En zo kon er uiteindelijk een betekenis 'lompe of domme man' bestaan (dat wij nu vooral kennen als *knul*), maar werd het ook de naam voor een slecht paard en vervolgens een spotnaam voor een paard in het algemeen. Een oud paard dat niet goed meer functioneert, kon dus gemakkelijk *knol* worden genoemd. Een vorm als *kreng* (met de betekenis 'lijk') verwijst ook weer naar het waardeloze, vandaar dat er gemakkelijk betekenisuitbreiding mogelijk is naar dieren die van weinig of geen waarde zijn of mensen die weinig beduiden, vandaar ook 'slecht paard'. *Prij* heeft als oorspronkelijke betekenis ook 'dood dier', maar wordt net als *kreng* tegenwoordig vooral als scheldwoord voor vrouwen gebruikt. Ook het hierboven genoemde *gorre* kan als tweede betekenis 'nietswaardig persoon' hebben.

Tjole en *tjokke* zijn dan weer woorden waarin ook het slenterende, langzame van een oud paard wordt weergegeven. Het *tjokt* en *tjoolt* maar een beetje, in tegenstelling tot jonge paarden die hard konden werken en altijd vooruit moesten.

Slot

Paarden, hengsten en merries leveren weinig diversiteit aan dialectbenamingen. Dat hoeft niet te verbazen, merkten we al op, omdat het algemene benamingen zijn; ook voor andere dieren geldt dat er op het vlak van de benoeming nauwelijks variatie valt waar te nemen. Voor de ruïen en het veulen blijken er al wat meer dialectbenamingen in omloop te zijn. Voor de ruïen wordt enkele keren *luifer* opgegeven in ons onderzoeksgebied. Het veulen toont mooie dialectgebieden met *veulen*, *kachtel* en *kachel*. Opvallend is dat vroeger wellicht specifiekere onderverdelingen qua leeftijd bekend waren, die hun weerslag vonden in de dialectwoordschat. Specifiekere subgroepen, zoals de klophengst, de dekhengst en de fokmerrie vertonen nog meer variatie. Interessant zijn vooral de benamingen voor de klophengst: naast enkele samenstellingen, waarbij de manier waarop het paard onvruchtbaar gemaakt wordt in het eerste lid wordt genoemd,

vinden we ook nog benamingen als *pijfer* en *piet*. De oorsprong van deze woorden is nog niet met absolute zekerheid bekend.

We hebben niet alle leeftijdscategorieën in dit artikel besproken. Er zijn namelijk ook benamingen voor een éénjarig paard (meestal *jaarling*), een paard van 18 maand oud (*achtienmaander* en varianten), een paard van twee jaar oud (*tweejaar*, *tweejaarse*, ...), enz. Ook het krijgen van het definitieve gebit speelt een rol bij de aanduiding van de leeftijd. *Tweetanders*, *viertanders* en *zestanders* zijn respectievelijk twee à drie jaar, drie à vier jaar en vijf à zes jaar oud. Ook deze lemma's hebben geen overvloed aan dialectwoordenschat opgeleverd. Een oud paard daarentegen wel.

De benamingen voor een oud paard zijn heel divers zoals we hebben kunnen constateren. Dat komt omdat het vooral subjectieve benamingen zijn en zeker niet altijd in positieve zin. Oude paarden blijken dus een grotere bron voor inspiratie te zijn voor de gewone taalgebruiker dan paarden in het algemeen. Dat heeft vooral te maken met de gevoelens die hiermee gepaard kunnen gaan. Oude paarden kunnen medelijden opwekken (ze tjokken langzaam), of men kan ze als last beschouwen omdat ze het werk niet meer aankunnen. Het negatieve of emotionele element in de benoeming versterkt wellicht het aantal benamingen dat we hebben opgetekend. Negatieve gevoelens leveren onvermijdelijk scheldwoorden op. We laten onze frustraties immers gemakkelijk doorschemeren in ons taalgebruik. Dat negatieve karaktereigenschappen meer woorden opleveren dan positieve eigenschappen, blijkt bijvoorbeeld heel sterk uit de aflevering *Karakter* van het Woek van de Vlaamse Dialecten. Het begrip 'eerlijk' beslaat bijvoorbeeld nauwelijks drie bladzijden, 'oneerlijk' levert wel 22 bladzijden op. Hetzelfde geldt voor 'oprecht' met twee bladzijden en 'onoprecht' en 'huichelachtig' dat 15 bladzijden telt. Negatieve karaktertrekken raken mensen blijkbaar vlugger en dieper, met als gevolg dat men ook sneller geneigd is erop te reageren. En dat levert - niet alleen voor mensen maar ook voor paarden, vooral oude - een mooi palet aan dialectwoorden in ons taalgebied. ⁽³⁾

(3) Gegevens van Tineke De Pauw, uit een lezing bij de presentatie van Aflevering *karakter* van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten op 27 mei 2005.

BIBLIOGRAFIE

- DE BO, L.-L. *Westvlaams Idioticon*. Gent 1873, 1892 (2).
 DEBRABANDERE, F. *Etymologisch Woordenboek: de herkomst van de West-Vlaamse woorden*. Antwerpen - Amsterdam, 2002.
 De PAUW, T. en DEVOS, M. *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel III. Aflevering 4 Karakter*. Tongeren 2005.
 DE TIER, V. m.m.v. RYCKEBOER, H. en VANKEYMEULEN, J. *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel I. Aflevering Paard 1*. Tongeren 2003.

- DE TIER, V. 'Luifers, pijfers en pieten: paarden in de Vlaamse dialecten'. In: *WVD-Contact, Mededelingenblad van het Woordenboek van de Vlaamse dialecten*, 2003, blz. 8-20.
- DE VRIES, J. en DE TOLLENAERE, F. *Etymologisch Woordenboek. Onze woorden, hun oorsprong en ontwikkeling*. Utrecht 1958, 200021
- GHIJSEN, H.C.M. *Woordenboek der Zeeuwsche Dialecten*. Amsterdam-Brussel, 1964, 19796
- PIJNENBURG, W.J.J. 'De k van varken, de geschiedenis van een etymologie'. In: Moerdijk, A. , W. Pijnenburg en P. van Sterkenburg (red.) *100 jaar etymologisch woordenboek van het Nederlands*. 's Gravenhage 1990.
- VAN DER SYS, N. *Etymologie in het digitale tijdperk*. Amsterdam 2001.
- VAN GINNKEN, J. 'Kloeke's eerste aflevering van den taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland'. In: *Onze taaltuin* (1941), jg. 9, nr.10, blz. 289-314.
- VEREECKEN, C. 'Van "slut-ila" naar "sleutel"'. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponomie en Dialectologie* (1938), jg. 12, blz. 33-99.
- WNT = *Woordenboek der Nederlandse Taal*. 's Gravenhage - Leiden 1863-1998.
- WVD = *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*.